

tussen geboortecijfer en zuigelingensterfte, dat bedoeld is als een demografische beschouwing. Bij de beschouwing op bladzijde 302 over het lage aantal levensloos geboren en de hoge zuigelingensterfte in Limburg zou ik willen wijzen op het vraagteken dat ik reeds veertig jaar geleden hierbij plaatste. In hoeverre, aldus toen mijn redenering, laat men in het katholieke zuiden het kind nog juist levend ter wereld komen in verband met de mogelijkheid tot dopen, om het direct daarop onder de overleden zuigelingen te laten registreren.

Vraag- en uitroeptekens benevens kanttekeningen plaatste ik, als medicus, bij verschillende passages in de eerste hoofdstukken, handelend over ziekten, ziekteverwekkers, geneesheren, enzovoort. Als de auteur in zijn 'Ten geleide' allen bedankt, die hem onder andere behulpzaam waren door een 'critische lezing' van zijn manuscript, dan vraag ik mij af of onder deze lezers ook een geneeskundige was. Zo ja, dan had iets meer kritiek van die zijde de waarde van dit boek wellicht nog wat kunnen verhogen. Hoewel, het zij herhaald, ik de waarde van deze historie der gezondheidskunde in Limburg hoog aansla. Moge het navolging vinden, bijvoorbeeld in Groningen, en een begin vormen tot een nieuwe boekerij 'Historie der gezondheidskunde' in de Rijksuniversiteit Limburg, over welke wording ik zoveel onwaardigs schreef.

P. Muntendam

H.C.M. Michielse, *Socialistische vorming. Het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (1924-1940) en het vormings- en scholingswerk van de Nederlandse sociaal-democratie sinds 1900* (Nijmegen: SUN, 1980, 391 blz., f29,-, ISBN 90 6168 151 0).

Dit werk is een dissertatie aan de faculteit der sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam (bij professor Fr. de Jong Edz.) van de hand van een van huis uit Nijmeegs historisch andragoog. Een eerdere vrucht van zijn werkzaamheden op het gebied van het vormingswerk was zijn in 1977 verschenen *De burger als andragoog*. Bij de beoordeling van zijn studie over het IVAO dient dan ook in het oog te worden gehouden dat de auteur vanuit de wereld der vormings- en welzijnswerkers gekomen is tot het onderzoeken van deze component der socialistische arbeidersbeweging en dat hij de materie meer uit de andragogische gezichtshoek dan uit die van de eigenlijke sociaal-historicus benaderd heeft. Deze overwegingen zijn van belang ter verklaring van de zwakke kanten die het boek vertoont. De schrijver heeft weliswaar op grond van een omvangrijk bronnenmateriaal een nog weinig onderzocht onderwerp breedvoerig behandeld, maar al te vaak mist men daarbij het ordenend principe en de draad van samenhang in zijn opeenvolgende hoofdstukken - dit ondanks de zo nadrukkelijk vooropgestelde theoretische concepties van socialistische tegenover burgerlijke vorming en ontwikkeling. Men zou wensen dat Michielse iets in praktijk gebracht had van suggesties van Romein over het handwerk van de historicus bij de compositie van een op een bonte massa feitelijkheden gebaseerde studie. Deze gebruikte eens het beeld van de 'magneet onzer belangstelling' die over de amorfe massa feiten ging (*Het onvoltooid verleden*, Amsterdam, 1937, 80).

Temidden van hier en daar ongetwijfeld boeiende gedeelten over tal van aspecten van het onderwerp staan soms ongenietbare opsommingen van weinig gerangschikte feitelijke gegevens, waarbij bovendien herhalingen allerminst vermeden zijn. Daarom moet men het nieuwe dat dit boek zeker brengt op het gebied van de geschiedenis der sociaal-democratie in een belangrijke sector van haar activiteit, vooral in de periode tussen de beide wereld-

oorlogen, er als het ware uitpeilen om het op zijn waarde als zodanig te kunnen toetsen. We denken dan in het bijzonder aan wat er meegedeeld wordt over de rol van een aantal leidende figuren uit deze kring: P. Voogd (1873-1939), J.J. Vorrink (1891-1955) en H. Brugmans (1906), waarvan zeker de tweede van veel algemener betekenis is voor de geschiedenis der socialistische beweging. In deze voormannen van het IVAO en hun ontwikkelingsgang ziet men de problematiek weerspiegeld van het socialistische ontwikkelingswerk in het kader van de moderne arbeidersbeweging. Zij hebben elk voor zich ook de ideologische invloeden die hierbij werkzaam waren, het vooral Duits geïnspireerde 'orthodoxe' marxisme eerst, dan het door Hendrik de Man vooral in de jaren twintig gepropageerde cultuur-socialisme en ten slotte het personalisme der jaren dertig en later, verwerkt op de wijze die bij hun generatie paste. Hierover kan men in dit boek veel opmerkelijks vinden, als men de desbetreffende gedeelten naast elkaar legt. Er zou echter met behulp van dit materiaal een heel wat boeiender geschrift met minder feitelijke overlading en minder theoretisch referentiekader samen te stellen zijn geweest.

Van veel belang lijkt onder andere het licht dat op de figuur van de latere partijvoorzitter van SDAP en PvdA, Koos Vorrink, geworpen wordt. Hij moet het als jongere in de Nederlandse beweging met zijn karakteristieke voorkeuren en ambities niet altijd gemakkelijk hebben gehad. Noch als leider van de AJC, noch als functionaris van het IVAO kon hij, die aanvankelijk als creatuur van NVV-voorzitter Stenhuis werd beschouwd (106), op onverdeelde waardering bogen. In 1927 heeft hij zijn werkzaamheid als een der beide bezoldigde bestuurders van het IVAO dan ook moeten beëindigen. De 'subcultuur a la de AJC' (198) die hij in deze kring had pogen te propageren, viel in de geleerden van de toenmalige SDAP en van het NVV niet gunstig. Het incident-Vorrink is blijkbaar slechts een symptoom van de ondergrondse spanning die zich sedert de oprichting van het IVAO in 1924 had ontwikkeld. In feite was de hele positie van het instituut als 'derde zuil' der moderne arbeidersbeweging in het geding.

Opmerkelijk is dat met name te Amsterdam, een bolwerk van de sociaal-democratie bij uitstek, de reeds van 1910 daterende Centrale Commissie voor arbeidersontwikkeling, ingesteld door de plaatselijke partijfederatie en de bestuurdersbond, ook na 1924 bleef voortbestaan. In 1927 werd een speciale regeling voor de situatie in de hoofdstad getroffen, die in 1933 werd vervangen door een nieuw compromis dat in principe weinig verandering bracht. In diezelfde periode kreeg de kritiek vanuit de partijleiding op het IVAO scherpe vorm vooral bij monde van de in 1928 opgetreden partijvoorzitter J. Oudegeest. Deze oud-gediende uit de vakbeweging opende in een tweetal nota's 'de frontale aanval' (228) op de organisatievorm van het instituut. Naar zijn en anderer mening moesten de afdelingen van de partij en van de vakbonden zelf voor scholing en vorming van hun leden zorgdragen en behoorde het IVAO als niet meer dan een landelijk bureau te dienen. De Amsterdamse situatie was daarbij blijkbaar in sterke mate het richtsnoer, maar Oudegeest slaagde er toch niet in om zijn zienswijze in de Algemene raad van NVV en SDAP aanvaard te krijgen. Wel organiseerden partij en vakbeweging op eigen krachten in 1930 de nieuwe Arbeiders kaderschool in het Troelstra-oord te Beekbergen. De goede Voogd, die zich al tientallen jaren met arbeidersontwikkeling bezighield, werd toen geheel gepasseerd bij de samenstelling van het curatorium - een affront dat de betrokkene lijdzaam verdroeg.

In zijn laatste hoofdstuk bespreekt Michielse de periode 1934-1940, toen de SDAP onder het voorzitterschap van Vorrink haar wending in nationale richting doormaakte en van de oude marxistische grondslagen afstand ging nemen. In de figuur van de veelbelovende jonge intellectueel van burgerlijke huize H. Brugmans kreeg het instituut vanaf 1935 een bezoldigd voorzitter die geheel berekend was voor de taak om de nieuwe koers op het culture-

le terrein ten uitvoer te helpen leggen. Aan hem besteedt de schrijver aan de hand van zijn publikaties de nodige aandacht, waarbij hij niet nalaat de wat gespleten indruk naar voren te brengen die de standpunten van deze voortrekker soms maken. Een radicale component, samenhangend wellicht met Brugmans' Franse oriëntatie (het boek over Diderot van 1937 was overigens niet zijn dissertatie, 256), uitte zich onder andere in zijn belangstelling voor de uitgave van marxistische klassieken, maar de sterk nationaal-gerichte (later personalistische) tendens, die reeds vroeg uit de deelneming aan volkseenheidsconferenties sprak, zou op den duur toch de overhand krijgen. Na 1940 was Brugmans zijn voor-aanstaande positie in de partij kwijt (267).

Samenvattend mogen we zeggen dat Michielse genoeg bouwstenen heeft aangedragen voor de kennis van de geschiedenis der Nederlandse sociaal-democratie op een nog weinig onderzocht gebied in een belangrijke periode, maar dat de vorm waarin het geheel is gegoten, te wensen overlaat, hetgeen afbreuk doet aan het effect van zijn boek.

A.F. Mellink

Ernest Hueting, Frits de Jong Edz., Rob Neij, *Troelstra en het model van de nieuwe staat* (Assen: Van Gorcum, 1980, x + 288 blz., f45,-, ISBN 90 232 1741 1).

Dit nieuwe boek over de figuur van Troelstra of althans over een aspect van zijn werkzaamheid voor de sociaal-democratie, is voortgesproten uit het onderzoek van een doctoraalwerkgroep aan de faculteit der sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Bovenstaand drietal auteurs heeft tenslotte deze publikatie het aanzijn gegeven, al is het niet moeilijk om op vele plaatsen de hand van de schrijver van *J. Saks. Literator en marxist* (Amsterdam, 1954) te herkennen. Het boek is niet opgezet als biografie van Troelstra, maar het richt zich op een materie: het politiek systeem der sociaal-democratie, waarmee deze zich in bepaalde fasen van zijn loopbaan heeft bezig gehouden zonder ooit tot een afgerond resultaat in theorie (laat staan praktijk) te komen. Het is misschien op het eerste gezicht niet het belangwekkendste facet aan de toch fascinerende persoon van Troelstra, maar het dient te worden gezegd dat de auteurs er wel in geslaagd zijn om het thema op een wijze te ontwikkelen waardoor heel wat bouwstenen worden bijgedragen tot de kennis en het begrip van Troelstra in het algemeen. Ongetwijfeld komen bepaalde aspecten die uit biografisch oogpunt van veel belang zijn, zoals Troelstra's Friese achtergrond en zijn eerste politieke optreden in zijn land van herkomst, weinig tot hun recht. Ook een zo bewogen periode als het woelig kwartaal van 1903 komt eigenlijk slechts terloops aan de orde. Maar daar staat tegenover dat de schrijvers bijvoorbeeld Troelstra's opstelling in het probleem van de schoolstrijd anno 1901 weten te plaatsen en te verhelderen in het kader van zijn visie op de sociaal-democratische staat als politieke overgangsvorm van kapitalisme naar socialisme (36).

Belangrijke stadia in de verdere historie van deze problematiek waren dan met name het internationaal socialistisch congres te Stuttgart in 1907, waar Troelstra een desbetreffend rapport presenteerde aan de interparlementaire commissie (bijlage I, 237-245) zonder veel resultaat, en voorts in het bijzonder de nadagen van de eerste wereldoorlog, toen de Russische en Duitse revoluties ook hier te lande hun uitwerking deden voelen. Op het partijcongres van de SDAP in 1920 werd een commissie ingesteld onder Troelstra's voorzitterschap, die de opdracht had om de politieke kant van de socialisatie te onderzoeken, maar wier werkzaamheden na verloop van enige jaren zijn uitgegaan als een nachtkaaers.

Vooraf ten aanzien van de na-oorlogse 'revolutionaire' periode, die zich globaal genomen